

Manželství jako archetyp a mytická skutečnost

Tomáš Najbrt

Marriage as an Archetype and a Mythical Reality: This Text works with several selected approaches to marriage, which are closely linked to marriage and enclose a marriage phenomenon in a broader context and history, and were involved in creating the archetype of marriage. The main thesis of this article is based on an approach of C. G. Jung, who sees marriage as a psychological relationship that fulfills the desire for relational wholeness. On this basis, this thesis shows that marriage is the reality of a mythical union of two people and as an archetype influences the shape of society and the collective unconscious of humanity.

Existuje celá řada možností a způsobů, jak manželství uchopit a pojmout. Jsou zde koncepty konzervativní i liberální, přístupy vycházející z historických nebo křesťanských tradic nebo přístupy zohledňující funkčnost a efektivitu manželského svazku při reprodukci. Můžeme manželství pojmout z filosofického hlediska, akcentovat genderové, emoční nebo psychologické skutečnosti. Cílem této práce je uchopit manželství jako archetyp a mytickou skutečnost.

Abych fenomén manželství zasadil do kontextu, budu se nejdříve zabývat několika vybranými přístupy k manželství, které jsou s manželstvím úzce spojeny a historicky se podílejí na vytváření archetypu manželství.

Hlavní teze této práce vychází z přístupu C. G. Junga, který manželství pojímá zejména jako psychologický vztah a naplnění touhy po vztahové celosti. Na tomto základě se v posledním oddíle pokusím ukázat, že manželství je mytickou skutečností spojení dvou lidí a jako archetyp ovlivňuje utváření společnosti a kolektivního nevědomí lidstva.

Manželství a reprodukce

Manželství je jako jedna z forem rodiny tradičním prostorem pro reprodukci. Předpokládané celoživotní spojení partnerů je chápáno jako bezpečné zázemí pro zplození a výchovu potomků. Péče o potomky a jejich výchova v partnerském vztahu, který je ohraničen a ukotven a přináší jistoty a výhody bezpečí nebo spolupráce, poskytuje potomkům zázemí

a jasně vymezený sociální prostor. V manželství založeném na výběru celoživotního partnera a vzájemném sdílení odpovědnosti za společné činy a plány, se závaznost manželského svazku přenáší také na potomky, kteří získávají jasnou identitu v podobě příslušnosti ke konkrétní rodině.

Podle Junga je otázka potomků jedním z hlavních důvodů pro striktní udržování odpovědného manželství.¹ Potomci manželský vztah partnerů mění a dodávají mu další rozměr a rozsah. Ať už je reprodukční záměr naplněn, nebo je v rovině teoretického uvažování a zvažování.

Manželství přináší do reprodukce také dynastický rozměr, který je odvozován právě od spojení určitých genetických a osobnostních vlastností obou partnerů. Na základě příbuznosti, která je tradičně deklarována určitými společnými znaky, např. společným příjmením, je manželství vřazeno do společenského kontextu a tyto znaky se přenášejí také na potomky.

Manželství, v němž se dva partneři reprodukují ve svých potomcích, dostává nový rozměr v podobě společného spojení s dalšími osobami, které stojí uvnitř a zároveň vně vztahu mezi oběma partnery.

Manželství a křesťanství

Křesťanství považuje manželství za přirozené a posvěcené spojení muže a ženy. Přináší do diskuze o manželství rozměr lásky, vzájemného respektu a tolerance, tedy eticky a morálně vyšších hodnot, které nejsou kvantitativně měřitelné. Považuje manželství také za Bohem „dané“ a od počátku zamýšlené spojení muže a ženy.² V křesťanství se klade velký důraz na překonávání obtíží v manželství skrze víru v Boží požehnání a pomoc. Manželství uzavírané v křesťanské tradici se řídí vlastními etickými a morálními principy, které ho mohou ovlivňovat.

Ke vztahu mezi mužem a ženou přistupuje vztah obou nebo jednoho z partnerů k Bohu a k Božím nebo církevním zákonům. Vytváří se tedy vztahová celost mezi mužem a ženou, která je zároveň zasazena do Božího plánu a řádu. Bůh manželství posvěcuje a naplňuje svou přítomností.

Křesťanství vnímá také jako jeden z hlavních cílů manželství jeho reprodukční rozměr. V encyklice „*Humanae vitae*“ se přímo uvádí, že manželé mají usilovat a směřovat „ke spolupráci s Bohem na plození a výchově nových životů“.³

¹ JUNG, Carl Gustav, *Člověk a kultura*, Brno: Emitos, 2012, s. 47.

² *Agenda Českobratrské církve evangelické I. díl*, 1983, s. 137. Evangelium podle Matouše 19. kapitola, 6. verš.

³ Encyklika *Humanae Vitae – O správném řádu předávání lidského života*, 1968, odd. II.

Tradičně je křesťanské manželství a rodina považována za křesťanské shromáždění, malou církev, *ecclesia domestica*.⁴ Víra ve společného Boha a etické principy, které na manžele kladou vyšší nároky v přístupu ke druhému partnerovi a sdílení společného života,⁵ pokud ji sdílejí oba manželé, je spojujícím prvkem a energií, která drží manželství pospolu. Výchozím bodem křesťanského uvažování o manželství je vzájemná láska, věrnost obou partnerů⁶ a jejich vztah k Bohu.

Manželství a emoce

Ve vztahu lásky se dvě bytosti vzájemně prolnou, a přece zůstávají stále dvěma individualitami.⁷ Partneri chtějí rozšířit svoji osobnost a duši toho druhého, vytvořit symbiózu.⁸

Lásku lze prožít i mimo manželství, s více osobami najednou nebo v různé formě a intenzitě. Člověk jako společenský tvor potřebuje vztah s nějakým dalším „ty“ a těchto vztahů vytváří v sociálním kontextu celou řadu, ať už se jedná o vztah přátelský, vztah víry nebo obchodní, právní vztah. Žádná věc není prostě danou součástí nějaké zkušenosti, vždy na sebe vzájemně působí člověk a jeho protějšek.⁹ Člověk má ale potřebu emocionálně naplněného vztahu, ať už je cit silný, či slabý a plní třeba jen základní funkci pocitu bezpečí. Vzájemná láska není jen překonáním lidské odloučenosti jako spíše splněním touhy po spojení a emocionálním naplnění vztahu. Fenomén lásky je podle Fromma zralou odpovědí na problém existence.¹⁰

Manželská láska přináší exkluzivitu. Je věnována výlučně jednomu partnerovi a podporuje spojení, vytvoření vztahu nebo svazku celoživotní jednoty. Podle Fromma by láska měla být v podstatě volním aktem, který dospívá k rozhodnutí celoživotně věnovat svoji existenci druhému člo-

⁴ DEMMER, Klaus a BRENNINKMEIJER-WERHAHN, Aldegonde, *Christian marriage today*, Washington, D. C.: The Catholic University of America Press, 1997, s. 47 a 50.

⁵ V otázce sdílení majetku, sexuality, reprodukce a výchovy potomků, v překonávání problémů, které by mohly vést k ukončení manželství.

⁶ KASPER, Walter, *Teologie křesťanského manželství*, 1. vyd., Brno: CDK, 1997, s. 16.

⁷ FROMM, Erich, *Umění milovat*, Praha: Český klub, 2001, s. 27

⁸ Tento pohled se dá sledovat i u Platóna, který popisuje člověka hledajícího svou druhou polovinu a neustále toužícího po spojení s ní. Láska proto popisuje jako touhou po celku. (Dialog Symposion).

⁹ BUBER, Martin, *Já a ty*, 1. vyd., Praha: Mladá fronta, 1969, s. 26.

¹⁰ FROMM, *Umění milovat*, s. 25. Podobně také u Bubera: BUBER, *Já a ty*.

věku. Milovat někoho by neměl být pouze silný cit, ale také rozhodnutí a závazek.¹¹

Paradox manželství

V manželském vztahu, který je formálně definován, dochází k určitému paradoxu,¹² kdy člověk nechce být sám a svého partnera do značné míry potřebuje, zároveň ale celožitovním a exkluzivním partnerstvím omezuje svoji svobodu a musí se přizpůsobovat.¹³ Tento paradox přináší do vztahu významný potenciál: na jednu stranu nás může partner v některých ohledech omezovat a brzdit, na druhou stranu nás může v jiných ohledech rozvíjet a inspirovat. Toto spojení určitých protikladných prvků, pokud je správně uchopeno a prožíváno, se může stát ohniskem psychického vývoje a nositelem tvořivého vývoje partnerství. Splynutí může být zdrojem energie pro společné řešení problémů, kreativní rozvíjení a naplňování života nebo zdrojem energie pro dobu, kdy jsou partneři na čas oddělení.¹⁴ Stejně tak ale může být tento paradox důvodem pro ukončení vztahu, kdy vztah začne být pro jednu z partnerských stran spíše omezující než rozvíjející.

Genderová podmíněnost manželství

Manželství je spojením mezi mužským a ženským pólem.¹⁵ Póly mužských a ženských principů existují uvnitř každého muže a každé ženy. Fyziologicky mají muž i žena v minimálním poměru hormony druhého pohlaví, tedy část opačného pólu, který není v jejich osobnosti dominantní.¹⁶ Právě

¹¹ FROMM, *Umění milovat*, s. 58.

¹² Právě paradox nebo paradoxní logika, v protikladu k aristotelovské logice, nevyklučuje protiklady. Paradoxní logika má svůj nejranější filosofický výraz v Hérakleitově filosofii. Pro Hérakleita je boj protikladů základem všeho bytí. „Nechápu, jak neshodně spolu souhlasí,“ nebo „zpět obrácený souhlas jako u luku a lryy,“ tvrdí Hérakleitos, in: *Zlomky předsokratovských myslitelů*, Praha: ČSAV, 1962, s. 54. Paradoxní logika nebo filosofie není dualismem, harmonie nebo jednota je právě v rozporu, z něhož se skládá, in: FROMM, *Umění milovat*, s. 75.

¹³ FROMM, *Umění milovat*, s. 16.

¹⁴ Zajímavá je koncepce manželství jako útěku před samotou viz FROMM, *Umění milovat*, s. 86.

¹⁵ FROMM, *Umění milovat*, s. 38. Tato touha po splynutí mezi osobami je nejmocnějším snažením člověka. Je to nejzákladnější vášeň, je to síla, která drží pohromadě lidstvo, rod, rodinu společnost. (Tamtéž, s. 24)

¹⁶ Jung toto téma psychologicky zpracovává v pojmech animus a anima, Lippa přímo hovoří o přirozené „bisexualitě“ člověka.

tato polarita je základem tvořivosti,¹⁷ která je patrná například ve snaze zaujmout při výběru partnera a zůstat pro partnera nebo partnerku atraktivní. Spojení protikladných pólů mužské a ženské osobnosti ale nemusí mít podobu institucionalizovaného vztahu, který je formálně posvěcen a kontrolován církevní nebo světskou autoritou.

V manželství jde o určitý druh rezonance mezi prvky principů odpovídajících mužským prvkům u ženy a ženským prvkům u muže. Manželství ovlivňují právě mužské a ženské póly, které stojí na různých pozicích a ve vztahu v podstatě na opačné straně. Spojením těchto protikladů vzniká unikátní celek s nesmírně složitou funkcí. Působení partnerů v manželství můžeme označit také pojmem enantiodromie, tedy slučování a vyrovnávání protikladů, a to při zachování vzájemného respektu a individualit obou partnerů. I přes to, že jsou muž a žena velmi rozdílní, je fungující spojení muže a ženy ve vztahu skutečností.

Jungovo pojetí manželství

Jung pojímá manželství jako psychologický vztah. Důvodem ke vztahu je touha po celosti, tedy naplnění určitého ideálu, který je v člověku hluboce zakořeněn a je součástí jeho duše. Člověk bez tohoto vztahu postrádá celost, které dosahuje pouze prostřednictvím duše, která nemůže sama o sobě být bez své druhé stránky, jež se vždy nachází právě ve svém protějšku, v určitém „ty“. Celost podle Junga vzniká právě ze složeniny „já“ a „ty“, které se objevují jako části transcendentní jednoty. Podstatu této jednoty lze ale chápat pouze symbolicky.¹⁸

Každý člověk si v sobě již od pradávna nese obraz a charakteristiku svého protějšku, muže nebo ženy. Tento obraz je v zásadě nevědomou¹⁹ látkou zděděnou z pradávných dob, která se stala přirozenou součástí živého systému. Jde o určité dědictví, „typus“ („archetypus“) všech zkušeností s bytostí opačného pohlaví, koncentrát všech dojmů předávaný řadou předků, z něhož se stal psychický adaptační systém pro fungování vztahů. Jung dokonce tento „typus“ popisuje tak, že kdyby nyní hypoteticky nastala situace, v níž by náhle neexistovali muži nebo ženy, bylo by možné z tohoto nevědomého obrazu rekonstruovat duševní profil opačného pohlaví. Prá-

¹⁷ Tuto polaritu mužského a ženského a touhu přemstit tuto polaritu spojením podle Fromma kupodivu ignoruje Freud (kterého Fromm považuje za fyziologického materialistu), který ji zjednodušuje pouze na sexualitu in FROMM, *Umnění milovat*, s. 38–40.

¹⁸ JUNG, Carl Gustav, BARZ, Helmut a PLOCEK, Karel, *Osobnost a přenos*, 1. vyd., Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1998, s. 250.

¹⁹ Tedy uloženou v oblasti „nevědomí“, které je dle Junga součástí lidské psychiky.

vě tento „nevědomý“ obraz je projikován do milované osoby a podle Junga je jednou z nejdůležitějších příčin vášnivé přitažlivosti i jejího opaku.²⁰

Tato Jungova myšlenka vysvětluje, proč člověk navazuje vztah s druhým pohlavím a vstupuje do manželství. Vztah mezi mužem a ženou je zakořeněn v samotné podstatě lidské existence, a proto je následně ritualizován a institucionalizován. Člověk potřebuje tento typ vztahu, aby dosáhl celosti.

Manželství jako idea

Na základě Jungova pojetí chápu manželství jako ideu, která naplňuje sebe sama. Je určitým archetypem, který je předáván po tisíce let z generace na generaci a vytváří vědomí kontinuity a řádu. Manželství tak zakládá trvalou „ontologickou realitu intersubjektivního charakteru,“²¹ která přesahuje oba partnery a jejich individualitu. Oběma partnerům o toho druhého podstatně jde, záleží jim na něm zásadně, a tedy se o něj starají. Manželství tento prvek akcentuje a staví do popředí jako deklarovaný cíl a smysl, který je výslovně zmiňován při svatebních rituálech. Přináší exkluzivitu a nastavuje společenskou a hodnotovou normu.

Instituce manželství nerelativizuje, ale jasně vymezuje čas vztahu dvou lidí a přesně stanovuje hranice prostoru, v němž sama existuje. Ve světě neustálé „disharmonie mezi potřebami a schopnostmi“²² manželství definuje vztah dvou konkrétních lidí, zavazuje je a zároveň je činí svobodnými od stejných vztahů s jinými lidmi nebo od věcí, které by partnerovi ublížily.

Manželství si vybírá pouze „jednu z možností“ v podobě konkrétního partnera a buduje jasně definovanou sociální strukturu. I přesto, že nemůžeme pominout manželství ukončená rozchodem nebo rozvodem partnerů, i ty, kteří neprožili celoživotní manželství, vedla stejná idea vytvořit a definovat vztah, který by byl pevným bodem uprostřed společnosti a jejích proměn. A to s celoživotní perspektivou, která dává lidskému životu další, dlouhodobý rozměr a smysl přinášející energii k vymanění se ze všední každodennosti.

²⁰ JUNG, *Člověk a kultura*, s. 74.

²¹ KASPER, *Teologie křesťanského manželství*, s. 43.

²² BAUMAN, *Zygmunt, Individualizovaná společnost*, 1. vyd., Praha: Mladá fronta, 2004, s. 75.

Archetyp manželství a mytický rozměr manželství

Mýtus je určitou „ontologickou koncepcí“, která se naplňuje při opakování původních archetypů, tedy mytických pravzorů, které stály na počátku. Každý čin se znovu opakuje a ztotožňuje se s prvotním činem, který se odehrál v mytickém okamžiku „Počátku“. Tímto opakováním se ruší časovost, neboť člověk dokáže napodobováním určitých „paradigmatických gest“ a „napodobováním archetypů“ zastavit čas a vrátit se k počátkům, o kterých mluví mýtus.²³

Opakováním se sám člověk mění v archetyp. A spojování muže a ženy ve svazek (ať už se v historii nazýval jakkoli,²⁴ byl jasně definován – institucionalizován) se děje právě „od Počátku“. Manželství tak mytickým způsobem zasazuje člověka do celku lidstva a jeho historie a dává mu základní identitu. Proto má manželství mytický rozměr a základ.

Prostřednictvím rituálu uzavírání svazku mezi mužem a ženou, který je definován zejména formulováním podmínek vztahu mezi partnery, a udržováním tohoto rituálu po tisíciletí se manželství řadí k nejstarším lidským rituálům a skrze prožívání manželského vztahu se stalo ontologickou koncepcí a archetypem.

Manželství je archetypem, který naplňuje mýtus o spojení dvou lidí, kteří tímto vztahem tvoří celek přesahující jeho jednotlivé části. Tím, že do manželství vstupují partneři celoživotně, bez ohledu na to, zda se tento cíl později naplní, či nikoli, předjímají a určují budoucnost a tím už v současném okamžiku přesahují své vlastní životy.²⁵

Manželství je pevným bodem uprostřed měnícího se světa a společnosti. Je archetypem, který „regulujícím, modifikujícím a motivujícím způsobem“ zasahuje také do „utváření obsahů vědomí“.²⁶ Je tedy antropologickou konstantou, která ovlivňuje život konkrétního člověka a zároveň celého lidského rodu.

Mytické chápání manželství rozšiřuje individuální odpovědnost každého člověka. Tím, jak člověk pracuje na svém vývoji, ovlivňuje také vývoj dalších lidí. A to nejen ve smyslu přímé reakce, ale také přínosem k utvá-

²³ ELIADE, Mircea, *Mýtus o věčném návratu: archetypy a opakování*, 1. vyd., Praha: ISE, 1993, s. 29.

²⁴ Manželství bylo například prohlášeno svátostí až ve 12. století.

²⁵ Pro žádného člověka v obvyklé situaci není smrt reálnou skutečností, o níž by věděl víc, než že je součástí lidského života. Manželským slibem tedy snoubenec předjímal, že v okamžiku smrti bude spojen v manželství se svým partnerem, ať už tento okamžik nastane kdykoli.

²⁶ KAST, Verena, *Dynamika symbolů: základy jungovské psychoterapie*, 1. vyd., Praha: Portál, 2000, s. 98.

ření podoby společnosti a celého lidského rodu. Jungův termín „kolektivní nevědomí“ indikuje odpovědnost jedince za utváření všelidského nevědomí,²⁷ které se skládá právě ze zkušeností a zážitků jednotlivců.

Zkušenost manželství a realizace vztahu mezi mužem a ženou v manželství utváří a posiluje archetyp manželství. Skrze tento archetyp se utváří také mytický rozměr manželství, jehož obsahem je právě zkušenost lidského vztahu, citu a hodnot, stejně jako překonávání problémů a schopnost kompromisu, odpovědnosti a empatie, tedy hodnot, které jsou obecně významné pro lidskou společnost.

Hypoteticky je proto možné, že v budoucnu dojde v důsledku množení „neúspěšných“ manželství a volných vztahů²⁸ k postupnému mizení archetypu manželství z kolektivního nevědomí, což bude mít důsledek pro vnímání a realizaci lidských vztahů obecně.

Jako archetyp a mýtus v sobě manželství uchovává soubor hodnot a vzorců chování. Smyslem práce s archetypem je pomoci pochopit, nebo alespoň částečně pochopit, náš vztah k různým činům a zkušenostem, jako je v tomto případě manželství, a dále je interpretovat. Výhodou archetypu je, že ho můžeme chápat univerzálně a navzdory jeho zpracování. Je to obraz, který můžeme konfrontovat se současnou situací, ať už vlastní, nebo historickou, a dále ho analyzovat. Primárně tak, zda představy a emoce spojené s tímto obrazem odpovídají současné realitě.

²⁷ JUNG – BARZ – PLOCEK, *Osobnost a přenos*, s. 241.

²⁸ Osamostatněné individuuum je poměrně pozdním historickým produktem, který vzniká spolu s rozkladem tradičních sociálních struktur, tradičních vazeb kontroly a ochrany a tradičních hodnotových orientací. Na úrovni společenského života je u moderního člověka přítomen vysoký stupeň individualizace a osobního vědomí u většiny jedinců, tvořících moderní společnost in KELLER, Jan, *Teorie modernizace*, 1. vyd., Praha: Sociologické nakladatelství, 2007, s. 60–68.